

**Az énkép megkonstruálása Polcz Elaine: *Asszony a fronton*
c. művében**

Csillag

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
1. Az önéletírás problematikussága az irodalomtudományban	4
2. Az emlékezés és a trauma-hatások.....	6
3. A szövegben megkonstruálódó én vizsgálata.....	9
3.1 Az alárendelt nő és a domináns férj viszonya	9
3.2 A nő viszonya saját testéhez.....	12
3.3 Az én és a papság viszonya	14
3.4 A szubjektum és a háború viszonya	15
3.5 A szubjektum és a halál viszonya	17
4. A trauma feldolgozásának technikái, elhárító mechanizmusok	19
Befejezés	22
Szakirodalom.....	23

Bevezetés

Asszony a fronton. Ez a sokatmondó és árulkodó cím felkeltette az érdeklődésemet, hogyan élhette meg egy nő a háború borzalmait. A háborús emlékek leírása nem tipikusan női téma, többnyire férfiperspektívából kerül bemutatásra, hiszen háború idején még erőteljesebb a férfi-dominancia. Kíváncsivá tett, hogyan képes egy nő az olvasó elé tárni személyes tapasztalatait, és milyen módon konstruálódik meg a háborús élményeket feldolgozó szubjektum ebben a műben. A leghitelesebbnek erre egy női önéletírás, Polcz Alaine művének megvizsgálása bizonyult.

Dolgozatom első felében ezért elengedhetetlennek tartottam, hogy röviden bemutassam az női önéletírás és az önéletírásban megszólaló női szubjektum sajátosságait. Elsősorban az foglalkoztat, miként képes az „én” nyelvileg megjeleníteni önmagát, milyen hatások érik a szubjektumot és önértését, illetve hogyan deformálja a trauma az énképet. Az ön-megfogalmazást követően a trauma feldolgozási technikáit kívánom körüljárni, pontosabban az emlékezés-felejtés problematikáját. Az emlékezés az önéletírás egyik legmeghatározóbb összetevője, hiszen elsősorban az emlékezés működése szabja meg, milyen események kerülnek bele az önéletírásba. Terjedelmi okokból nem térek ki a mű recepciótörténetének bemutatására, bár az értelmezés során támaszkodom Méry Erzsébet¹, Kiss Noémi², Gilbert Edit³ és Petres Csizmadia Gabriella⁴ elemzéseire, és igyekszem tovább gondolni eredményeiket.

Az elméleti fejezeteket követően a szöveg elemzésére térek ki. A kiemelt szempontok mellett fontosnak tartom figyelembe venni a feminista kritika szempontjait is, hogy felülvizsgálhassam, miként vélekedik az önéletíró a férjével való kapcsolatáról, milyen befolyása van a férjnek életére, milyen hatást gyakorol a férj a feleségére, s ez mennyiben alakítja annak személyiség-fejlődését. Elemzésem fő vezérszálának a szubjektum változásának megfigyelését, illetve a szövegben megszólaló „én” megszólalásmódjának vizsgálatát tartom, valamint azt, hogy a szubjektum a traumatikus emlékezet hatására miként fogalmazza meg önmagát.

¹ MÉRY Erzsébet: *Asszony a fronton*. In: *Opus*, 2010/6, 91-94.

² KISS Noémi: „Görbe tükör – csábító önéletrajz, Kortárs „női” elbeszélők: Szabó Magda, Polcz Alaine, Lángi Júlia és Hillary Clinton”. In: *Laikus olvasók: A nem-professzionális olvasás értelmezés lehetőségei*. (szerk. LÓRÁND Zsófia, SCHEIBNER Tamás, VADERNA Gábor és VÁRI György), L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006, 291-313.

³ GILBERT Edit. „Polcz Alaine – önéletrajzok három keresztrel.” [online] www.muut.hu/korabbilapszamok/004/polcz.html (letöltés ideje: 2011. február 19.)

⁴ PETRES Csizmadia Gabriella: *Egy önéletírás, ami felejtetni akar*. In: *Opus*, 2012/1, 78-85.

1. Az önéletírás problematikussága az irodalomtudományban

A munkám tárgyául szolgáló szöveg műfaji kérdése meglehetősen összetett. Önéletírásként értelmezem a művet, bár nem teljesíti feltétlenül az autobiográfia valamennyi műfaji konvencióját, hiszen nem az egész életet, hanem csak egy szakaszát mutatja be. Értelmezésemben Philippe Lejeune *önéletírói paktum*⁵ elméletéből indulok ki, ami szerint egy *kifejtett vagy kifejtetlen szerződés*⁶ jön létre a szerző és az olvasó között. Ennek értelmében az önéletrajzíró azonosságot mutat a narrátorral és a szöveg „énjével”, ezáltal kizárva a fikciót és megerősítve a referenciálitást.⁷ Vagyis eleve hitelesnek tartjuk mindazt, ami le van írva. Elemzésemben fontos hangsúlyt kap, hogy az olvasott szöveget referenciálisan értelmezem.

Dolgozatom bővített verziójában részletesebben körüljártam az autobiográfia tipologizálását, definiálhatóságának problematikusságát, TDK-dolgozatomban azonban – terjedelmi okokból – az önéletírás bemutatását csupán a női autobiográfiákra szűkítem.

Kiss Noémi a női önéletírások kapcsán a szubjektumok különbözőségére hívja fel a figyelmet. Rámutat arra, hogy nem a műfaj létének kérdése a legvitatottabb tárgya a mai női önéletírásnak, hanem főként az, hogy miként definiálható ma a nő. Hogyan írja meg önmagát és milyen viszonyban áll saját énjével, testével? Beszélhetünk-e egyáltalán női írásról? Illetve miként képes egy nő nőként megnyilvánulni, vagy képes-e erre?⁸ Kiss Noémi arra reflektál, hogy a női önéletírások fényt derítenek bizonyos felkavaró igazságokra is. Sohasem akarják elhíttetni magukról, hogy szövegformáló művek, mégis épp ezáltal válnak azzá.⁹ Sokan úgy vélekednek, hogy a női önéletírások esetében nem beszélhetünk egységes szubjektumról. Zsadányi szerint például a nőknek sosem volt lehetőségük elfoglalni az egységes, összetartó szubjektum helyzetét, mivel mindig is a másik pozíciójába voltak kényszerítve. Ez az oka annak, hogy nehéz körülhatárolni a nők pozícióját, hiszen sosem tudhatták azt a magukénak.¹⁰

A női önéletírásokban ezért a legvitatottabb terület a szövegben megszólaló „én” körül bontakozik ki. Az autobiográfiában megjelenő szubjektumot nemegyszer ellentmondásosság övezi, ezért ez a szubjektum sok esetben nem nyújt megbízható támaszt. Két ellenpólus

⁵ LEJEUNE, Philippe: „Az önéletírói paktum”. In: uő: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune tanulmányaiból* (szerk. Z. Varga Zoltán). L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003, 17-46.

⁶ LEJEUNE, Philippe: i. m. 28-30.

Megj. Lejeune „kifejtetlen” szerződése két formában valósul meg: egyrészt „címek használatával,” másrészt „bevezető szövegben,” míg „kifejtett módon a névvel kapcsolatban, amellyel az elbeszélő-szereplő megnevezi magát az elbeszélésben, s amely megegyezik a borítón levő névvel.”

⁷vö. LEJEUNE Philippe: „Előszó a válogatás elé”. In: uő: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune tanulmányaiból* (szerk. Z. Varga Zoltán). L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003, 7-11.

⁸ vö. KISS Noémi: i. m. 300.

⁹ i. m. 296-297.

¹⁰ ZSADÁNYI Edit: *A másik nő*, Ráció Kiadó, Budapest, 2006, 13.

különíthető el. Az egyik álláspontot azok képviselik, akik valós személyt vélnek fölfedezni a szövegben rejtőző „én” mögött, mint ahogy azt Leujene is megerősíti: „*az önéletrajzi „én” egy valós személy textuális hasonmása*”¹¹, míg ennek cáfolataként Roland Barthes-t emelném ki, aki *A szerző halála* című művében a biológiai szerző megszűnését hozza kapcsolatba az írás megkezdésével. Barthes szerint az írással a szerző belép saját halálába, s amint a szöveg szerzőt kap, az egyúttal egyfajta végpontnak tekinthető, végső jelöltje lesz a szövegnek, amely lezárja az írást.¹²

A nézeteltérések tehát nem a szöveg műfaji meghatározására vonatkoznak, hanem az „én”, a szövegben megfogalmazódó szubjektum válik a vita tárgyává. Az a hagyományosan elfogadott nézőpont, mely szerint a szöveg énje egy egységes, könnyen körülhatározható individuum az utóbbi évtizedekben megkérdőjeleződött és újfogalmazódott. Erre Zsadányi Edit: *A másik nő* című művében is rámutat, amelyben összeveti a posztmodern elméletek által megkonstruált decentralizált szubjektumot a feminista kritikával, amely a női identitást próbálja meg körülírni. Zsadányi a decentralizált szubjektum koncepcióját irodalomtudósok elméletén keresztül prezentálja. Rámutat arra, hogy Lacan felfogása szerint a szubjektum alárendelődik a nyelvi jelölő működésének.¹³ Catherine Belsey is hivatkozik, aki a szubjektivitást „*szubjektumpozíciók hálójának, mátrixnak*”¹⁴ tekinti, melyben a különféle pozíciók között sokszor az ellentmondásosság elve érvényesül. Zsadányi tanulmányában összegzi, hogy a szubjektum legfőképpen a nyelv által teremődik meg. A posztmodern nézetekkel szemben a feminista kritika a nők szempontjait és érdekeit, valamint a női identitás kérdését helyezi a középpontba. Míg a feminizmus a nők képviselésében egyfajta egységes szubjektumot konstruál meg, addig a posztmodern a decentralizált szubjektumra fekteti a hangsúlyt, melyet „*személytelen jelölési mechanizmusok hoznak létre.*”¹⁵ Kiss Noémi az önéletrajzot egy végtelenített tükörijátékhoz hasonlítja.¹⁶

¹¹ vö. SÉLLEI Nóra: „A nő mint szubjektum, a női szubjektum - Bevezetés”. In: *A nő mint szubjektum, a női szubjektum*. DEENK Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007, 29.

¹² BARTHES, Roland: „*A szerző halála*”. In: uő.: *A szöveg öröme*. Budapest, Osiris, 1996, 50-55.

¹³ vö. ZSADÁNYI Edit: i. m. 8-9.

¹⁴ ZSADÁNYI Edit: i. m. 8-9.

¹⁵ l. m. 13.

¹⁶ vö. KISS Noémi: i. m. 294-295.

2. Az emlékezés és a trauma-hatások

Az emlékezetről elmondható, hogy szelektál, a fontosabb mozzanatok, pillanatokat megőrzi és kiemeli, míg a kevésbé lényeges dolgok a feledés homályába merülnek.¹⁷ Merényi Márta rámutat arra, hogy azok a kutatások, illetve kísérletek, melyek az emlékezeti működést vizsgálták, az emlékezet törékeny mivoltára hívják fel a figyelmet. „Az eseményekről őrzött emlékeink idővel halványulnak, torzulnak, észrevétlenül átírjuk őket.”¹⁸ – hivatkozik Schacter-ra. Az önéletírás nem definiálható a múlt megismétléseként, mivel főként a gondolatok által teremtik meg az elmúlt világot. A múltját felidéző önéletíró eltávolodik attól az egykori énjétől, aki a múltat megélte, s ezáltal az egykori énjét kutató ember írja az önéletrajzát.¹⁹ Az emlékezés sajátos funkciót tölt be, nemcsak a múlt újraélését, megkonstruálását idézi elő, hanem igazabbá és mélyebbé teszi.²⁰

Az önéletrajzi emlékezet egyrészt a felejtés/emlékezés kettősségéből építkezik, másrészt pedig az epizodikus emlékezet válik központi fogalommá. Ez az emlékezési forma hozzájárul ahhoz, hogy az önéletíró kiemeljen az életéből bizonyos személyes jellegű eseményeket, epizódokat, illetve biztosítsa az önéletíró számára saját identitásának tudatosítását, továbbá felelős a személyes élettörténet megalkotásáért, valamint a múlthoz köthető élményért. Az emlékezés leginkább az időutazáshoz hasonlítható, ugyanis az emlékező gondolatban visszautazik a múltba, hogy felidézze a múlt eseményeit, ehhez azonban el kell rugaszkodnia a tér és az idő korlátaiktól. Mára már szinte teljesen elvetik azt a mítoszt, mely szerint az emlékek a valóság objektív másolatai lennének, hiszen még egy fragmentum esetében is az emlék rekonstrukciójáról van szó, nem pedig annak leképezéséről.²¹ Ezek szerint nem léteznek *tiszta emlékek*, azaz az „*emlék a különböző feldolgozási struktúrák összehangolt aktivitásában és nem ezek produktumaként (tiszta emlék) marad fent.*”²²

Az emlékezet működését nemcsak belső, hanem külső tényezők is befolyásolhatják. Munkámban a traumahatást vizsgálom meg részletesebben, mivel Polcz Alaine szövege feltételezésem szerint traumák köré összpontosul. A traumára nem adható egységes, átfogó

¹⁷ vö. MEKIS D. János: „Organikus és textuális emlékezet”. In: *Helikon - Irodalomtudományi szemle, Autobiográfia-kutatás* (szerk. Mekis D. János–Z. Varga Zoltán), Budapest, 2002/3, 264.

¹⁸ MERÉNYI Márta: *Emlékezés és trauma*. [online] <http://www.mezeypeter.extra.hu/tanulmanyok.html> (letöltés ideje 2011. október 9.)

¹⁹ vö. BORS Edit.: *Az idő poétikája az önéletírásban. Rousseau, Gide, Sartre önéletírásának szövegnyelvészeti – pragmatikai elemzése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004, 30.

²⁰ vö. BORS Edit.: i. m. 28.

²¹ i. m. 40.

²² KÓNYA Anikó: A „tiszta emlék”. In: *Pszichológia*. 1996, 16/4, 335-346, 340.

definíció. Juliet Mitchell szerint a trauma – mely lehet fizikai vagy pszichikai természetű – valamely védőréteg olyan mértékű sérülése, mely annyira súlyos, hogy már nem kezelhető azokkal a mechanizmusokkal, melyekkel a fájdalmat vagy a veszteséget általában kezeljük. Hiába számítunk az esemény bekövetkezésére, az esetleges hatás nem jósolható meg.²³ A trauma sebet okoz, mely a személyiség kiürülését eredményezi.²⁴ A leggyakoribb tünetek közé tartozik a tagadás, hallgatás, az érzelmek nélküli megnyilatkozás, emlékezet-kihagyás, bizalmatlanság, szorongás, rémület, érzelmi kiégettség, depresszió, öngyilkossági hajlam, stb.²⁵ A trauma hatására nemcsak a megismerési folyamatokban, hanem az emlékezet működésében is zavar keletkezhet. „A traumák hatására a létezés folytonosságának élménye is törik. A múlt, jelen, jövő összekapcsolódása kérdőjeleződik meg. Azaz, az időtengely sérül.”²⁶ Hasonló véleményen van Menyhért Anna is, aki a traumát egy sérülést okozó életeseményként definiálja, amely kiszakítja a szenvedő alanyt az időből, illetve a nyelvből is, mivel ezáltal a traumatikus élmény elmondhatatlanná válik.²⁷

László János rámutat, hogy miként érhető tetten a trauma megnyilvánulásai a szöveg szintjén. A narratív pszichológia álláspontjait összefoglalva több trauma-feldolgozási technikát mutat be munkájában. Megemlíti a „foszlányos, töredékes emlékezést”²⁸, mely a kontextus hiányában nyilvánul meg, s melyre egyaránt jellemző az emlékek összefüggéstelen elbeszélése. A trauma következtében gyakoriak az olyan történetek, melyek kitaláltak vagy csak részgazságokat tartalmaznak, ezek lehetnek például vidám töltetű, anekdotikus részletek, melyek a reális történetekhez kapcsolódó élményeket hivatottak elfedni. Ezeket nevezzük *fedőemlékeknek*. László János kiemeli az *újraélés* jelenségét, amely következtében a narrátor a „reflektív én” kikapcsolásával újra felszínre kerülnek a trauma tapasztalathoz köthető élmények, érzelmek.²⁹ A traumát elszenvető alany a lehetséges negatív élmények távoltartására bizonyos elhárító mechanizmusokat alkalmaz, hogy az „újraélésre” ne kerülhessen sor. A trauma feldolgozási technikái közé sorolható a *felejtés*, „mely nem törli az

²³ vö. MITCHELL, Juliet: *Trauma, felismerés és a nyelv helye*. In: *Thalassa*, 1999/2-3, 83. [online] <http://www.mtapi.hu/thalassa/9923/tanulmány/mitchell.htm> (letöltés ideje: 2011. április 5.)

²⁴ MITCHELL, Juliet: i. m.

²⁵ vö. HELLER Ágnes: *Trauma, Múlt és jövő*, Pozsony, 2006, 13-14.

²⁶ MERÉNYI Márta: *Emlékezés és trauma*. 1. [online]

http://tanterrapia.lapunk.hu/tarhely/tanterrapia/dokumentumok/merenyi_marta_emlekezés_és_trauma.pdf (letöltés ideje 2011. október 9.)

²⁷ vö. MENYHÉRT Anna: *Elmondani az elmondhatatlant, Trauma irodalom*. Anonymus kiadó és a Ráció Kiadó, Budapest, 2008, 6.

²⁸ vö. LÁSZLÓ János: *A történetek tudománya (Bevezetés a narratív pszichológiába)*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005, 123-124.

²⁹ vö. LÁSZLÓ János: i. m. 123-124.

emléket, csak a tudatos előhívást nehezíti.”³⁰ A felejtés védekező mechanizmus is egyben, mivel nélküle a megélt eseményeket ugyanolyan intenzitással hatnának. Polcz Alain művében is az elhallgatás retorikája érvényesül, mivel az önéletíró bizonyos emlékek elfeledésével, emlékezetkieséssel próbálja áthidalni a tragikus élményeket.³¹ A következő elhárító mechanizmus az *elfojtás*, mely nem egyszerű felejtés, hanem aktív folyamatként tekinthető. Az elfojtott a tudattalanban van kódolva, de újra és újra megpróbál a tudatba férközni, ez azt is eredményezi, hogy nem egyszeri történésként jelenik meg, hanem folyamatosan felbukkan.

Az elfojtással ellentétesen működik a *terapeutikus jellegű írás*, vagyis a trauma „kiírása” önmagunkból. Foucault az írást mint terápiát a katolikus fülbegyónás aktusához hasonlítja, mivel a gyónó személy – hasonlóan az önéletíróhoz – a lelkét nyomasztó bűnök megfogalmazásával, elmondásával feloldozást nyer, megkönnyebbültnek érzi magát.³²

Továbbá a *szenvtelen beszédmód* is elhárító mechanizmusként jelenik meg, mivel az önéletíró úgy határolja el magát a megélt traumától, hogy olyan beszédmódot választ, amely szenvtelensége, dokumentumszerűsége, tárgyilagos hangneme által segít a traumatikus események távoltartásában, illetve megakadályozza, hogy a szubjektum újra átélje a traumaélményt.³³

Végezetül a traumatikus élmények feldolgozásánál eljutunk a „*cselekvéstudáshoz*”, amely olyan állapotként jellemezhető, melyben a traumát átélő szubjektum ki tudja mondani, meg tudja fogalmazni, hogy mi történt vele, képes nyíltan beszélni a traumatikus élményről. Ekkor beszélhetünk a szubjektum cselekvőképességének reintegrációjáról (vagyis helyreállításáról).³⁴

³⁰ MERÉNYI Márta: i. m. 5.

³¹ vö. PETRES Csizmadia Gabriella: *Egy önéletírás, ami felejteni akar*, 78-85.

³² FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Hungarian edition: Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999, 68-70.

³³ vö. PETRES Csizmadia Gabriella: i. m. 78-85..

³⁴ vö. LÁSZLÓ János: i. m. 123-124.

3. A szövegben megkonstruálódó én vizsgálata

A fentiekben említett elméleti vázra szeretném rávetíteni az értelmezésemet, és ez alapján megkonstruálni a mű interpretációját. Szövegértelmezésem fő vezérvonalának a személyiség változásának megfigyelését, továbbá a szövegben megkonstruálódó „én” megszólalásmódjának vizsgálatát tartom, valamint a szubjektum önmegfogalmazását a traumatikus emlékezet hatására. Az alábbiakban a következő kérdésekre keresem a választ: Miként képes az én nyelvileg megjeleníteni önmagát? Milyen hatások érik a szubjektumot és önértését? Hogyan deformálja a trauma az énképet, és miként hat ki az emlékezetre? Mindezek mellett figyelembe veszek bizonyos feminista szempontokat is, mint például: Polcz Alaine viszonya férjéhez, mennyiben alakítja férje annak személyiségfejlődését? Igyekszem a kérdésekre adott válaszaimat szövegszerűen is kimutatni.

3.1 Az alárendelt nő és a domináns férj viszonya

Első traumatikus állomásnak a házasság tekinthető, ezért szeretném elsősorban a férj-feleség viszonyt górcső alá venni. A narrátor már a kezdetekben felvázol egy nem túl idillikus házassági képet, amelyből az olvasó képes következtetni bizonyos tulajdonságokra a férjjel kapcsolatban, mint például a ridegség vagy a nemtörődömség, ugyanakkor megtudjuk, hogy miként éli meg a fiatal feleség ezt a várt csodás napot. Pocz belülről elfárad, és ráeszmél, hogy nem tud felidézni egy olyan pillanatot sem, amikor újdonsült férje reá tekintett volna, vagy valamilyen pozitív gesztust tett volna felé.³⁵

Az önéletíró elvárásai, ábrándjai hamar szertefoszlának férje állandó lejáratásainak, semmibe vevésének, hidegségének a következtében. Hiába tesz meg mindent, hogy férje kedvében járjon, hiába lesi annak minden gondolatát odaadással, szerelemmel, és képes feladni érte legnagyobb álmát is, hogy orvos legyen, mégis férje közömbösségét kapja cserébe. *„Az egyetemre is nagyon szerettem volna beiratkozni, orvos akartam lenni, de nem engedte azt sem. Belenyugodtam, mert nagyon szerettem.”*³⁶ Bollobás Enikő említést tesz a radikális elmásítás folyamatairól, mely szerint a *„fehér nyugati heteroszexuális férfi megvonja az általa Másiknak tekintett emberektől az énépítés lehetőségét, s kristevai értelemben*

³⁵ POLCZ Alaine: *Asszony a fronton*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2005, 8.

³⁶ POLCZ Alaine: i. m. 9.

„kitaszítottá (abject), a szimbolikus rendből kivetetté teszi őket (Powers).”³⁷ Bár kissé más kontextusban jelenik meg ez a fajta elgondolás, mégis véleményem szerint az „énépítés” ebben az értelemben párhuzamba vonható a továbbtanulás igényével, melyet a férfi megtagad, s ez által válik a nő kitaszítottá, saját akarat nélkülivé. A férj tárgyiasítja feleségét, nem tekint rá szellemi partnerként, így az nem rendelkezik szabad akaráttal. Feltételezésem szerint a férfi fél, hogy felesége szellemileg többre vinné, mint ő, okosabbá, műveltebbé válna, amit valószínűleg a férfi-egó nem tudna elviselni. Ezért próbálja degradálni az önbizalmát és lelkileg kifosztani feleségét.

A bizonytalan hangnem leggyakrabban a férjéhez fűződő kapcsolatában mutatkozik meg. Fokozatosan próbálja előhívni az emlékeket, de hiába, nem sikerül. Hatalmas csalódás lehetett számára az a felismerés, hogy a férfi, akit hűséggel és odaadással szeret, valószínűleg sosem viszonozza majd azt a szerelmet és törődést, melyre vágyik. A nem emlékezésre hagyatkozva meséli el, hogy mi történt az esküvő után: *„Talán szerettem volna, hogy az ölében vigyen át? Vagy meg is tette – csak most már nem emlékszem rá? Hogy mentünk be, mit mondott levetkőztetett-e, vagy magam vetkőztet? Semmit nem tudok felidézni. Egyszerűen nincs emlékem az első éjszakáról. (Ha hiszünk Freudban volt rá okom, hogy elfelejtettem.)”*³⁸ Bár explicit módon nem jelenik meg a szövegben a felismerés traumatikus volta, hiszen nagyon jól alkalmazza az elhárító mechanizmusokat, de a Freudra való utalás feltehetőleg épp ezt akarja közvetíteni.

A férj elvárásai közé tartozott az is, hogy egy nőnek festenie kell magát, de felesége erre nem volt képes. Erre a tendenciára már Gergely Nikoletta is rámutatott, amikor a szubjektumot mint testet jeleníti meg. Tanulmányában Beauvoirt említi, aki szerint a *„smink és az ékszerek például arra valók, hogy az arcot és a testet szoborszerűvé tegyék.”*³⁹ Vagyis a sminknek – eszerint a felfogás szerint – konzerváló, állandósító, statikusságot eredményező szerepe van.

A következő fázist a beletörődés, az elnémulás, befelé fordulás szavaival lehetne illetni. A feleség senkinek sem beszél gondjairól, magába fojtja a sérelmeket, megaláztatásokat, az árulást. Férje sem szerette, ha felesége megnyílt előtte: *„Nem emlékszem, hogy szellemi vagy más problémákról beszélgettünk volna. Nem szerette, ha az*

³⁷ BOLLOBÁS Enikő: „Performansz és performativitás – A női, a meleg és a nem fehér szubjektumok nagy előadásai az irodalomban”. In: *A nő mint szubjektum, a női szubjektum* (szerk. Séllei Nóra), DEENK Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007, 44.

³⁸ vö. POLCZ Alaine: i. m. 9-10.

³⁹ GERGELY Nikoletta: „Szubjektivitás és testek – Testkonstrukció mint énde konstrukció Pedro Almondóvar Beszélj hozzá! című filmjében”. In: *A nő mint szubjektum, a női szubjektum* (szerk. Séllei Nóra), 307.

érzelmeimről beszélek.”⁴⁰ Ez a szövegrész is azt implikálja, hogy a férfi nem tartja a nőt egyenrangú szellemi partnernek. A nő mint tárgy vagy érzelmek nélküli bábu jelenik meg, akinek nem lehetnek saját érzései, tervei, gondolatai vágyai, és legfőképpen saját véleménye. Férje kijelentette azt is, hogy társaságban sincs joga beszélni, mert úgyis csak össze-vissza beszélne, ami szintén a fentiekben említett hierarchikus viszonynak, illetve alárendeltségnek tudható be. Hélène Cixous: A medúza nevetése című tanulmányában szintén említést tesz a mindenért bűnös nőről. A következőket vallja: „*A nő mindig, mindenért bűnös: azért, mert vannak vágyai, és azért, mert nincsenek; azért, mert frigid, és azért, mert túl „meleg”, azért, mert nem egyszerre mindkettő...sőt, maga az, hogy kinyitja a száját- jelent a nő számára: vakmerőséget, törvényszegést.*”⁴¹ A nőnek tehát tudatosítania kell, hogy bármit is tesz, az hiábavaló, nem tudja elérni a vágyott tökéletességet. Ha viszont nincs módjában hangot adni a problémáinak, gondolatainak, az valóban befelé forduláshoz vezet, hangja eltörpül és egyben tárgyi pozíciót ölt.

Ezt az állapotot csak tetézte férje rendszeresen ivása. Felesége azonban ezzel igyekezett fölvenni a harcot és férjével dacolva mindig többet ivott, ami miatt az egyik alkalommal kórházba is került, ennek köszönhetően hagyta abba férje is. Ezt a fajta rebellitást úgy értelmezem, hogy a tárgyi pozícióban lévő szubjektum megpróbálja kivívni az egyenrangúságát, vagyis a szélsőséges, elnyomott pozícióból a férfiéval azonos szintre akar kerülni. Tehát a dac mint az egyenrangúság elérésének szimbóluma jelenik meg. A kórházban alkoholmérgezéstől gyengélkedő nőt férje ölelte és csókolta.⁴² Ez egy érdekes fordulat, hiszen eddig semmi jelét nem láttuk a férj közeledésének, vagy felesége iránti aggodalmának. János valószínűleg a nő effajta rebellioja miatt tekintett rá partnerként. A nő itt magára veszi a cselekvő, domináns férfi szerepét, ezáltal magára vonja a figyelmet.

A férfi fizikailag nem bántalmazta feleségét, de gúnyos megjegyzéseivel hosszú időre el tudta venni a kedvét, például: „*Igazítsa meg a kalapját, olyan mint egy bohóc!*”⁴³ Mint köztudott, általános sztereotípia a nők megítélésről a megjelenés fontossága. A nők külsejének megítéléséhez elengedhetetlen egy Másik személy jelenléte, legyen az egy barát, kívülálló személy, egy férfi, vagy ez esetben maga a férj, akinek a véleménye vagy megerősíti a nő önbizalmát vagy lerombolja azt. Abban az esetben, ha ezt a visszajelzést egy hozzánk közelálló személytől kapjuk, még nagyobb hatást gyakorol ránk. Ha állandó jelleggel nem kap

⁴⁰ POLCZ Alaine: i. m. 17.

⁴¹ HÉLÈNE Cixous: „A medúza nevetése”. In: *Testes könyv II.* deKON-KÖNYvek Irodalomelméleti és Interpretációs Sorozat 10. (szerk. Kis Attila Attila – Kovács Sándor s.k. – Odorics Ferenc), Ictus Kiadó és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1997, 363-364.

⁴² vö. POLCZ Alaine: i. m. 18-19.

⁴³ l. m. 21.

pozitív visszajelzést egy nő – bármennyire is a férfi kedvében akar járni –, nagy valószínűséggel meginog önbecsülése, ami egyfajta torz énkép kialakulásához vezet. Polcz megjegyzi, hogy férje csak akkor adott hangot véleményének, ha valami nem tetszett neki. Úgy vélem, ha a férj nem érezte feleségével, hogy azt egyenrangú partnernek tekinti, illetve, hogy fontos számára, a nő joggal érezheti magát bűnösnek, alárendeltnek, akár egy senkinek. Tehát a Másik személytől függ, hogy egy csinos baba vagy pedig egy könnyen meginogtatható bábu képe formálódik ki a nőben.

Polcz Elaine személyiségváltozásának meghatározó mérföldköve volt a szerencsétlen házassága. Séllei Nóra tanulmányában rámutat, hogy „*a férfiak az objektivizált Másik alakjában rögzítik a nőt, aki a férfi Énhez képest lesz a Másik.*”⁴⁴ Hivatkozik Lucy Irigarayre, aki szerint a nő identitása a férfiában gyökerezik, mint például a férfié Istenben.⁴⁵ A nő mint a férfiből kiváló rész, függ annak teremtőjétől, alárendelődik az akarátának. A család kedvenceként tartott fiatal lánynak tehát hamar fel kell ismernie, hogy az a szeretet és biztonság, melyet családjától kapott, férje mellett soha sem lesz megtapasztalható. A hirtelen alárendeltség pozíciójába kényszeredett fiatal nő az őt ért negatív változásokat traumaként élte meg, amely leggyakrabban az elhallgatás, elfojtás, felejtés retorikájában, és a „nem emlékezésben” nyilvánul meg.

3.2 A nő viszonya saját testéhez

A tárgyiasított szerepbe kényszerített szubjektum nemcsak lelkileg, hanem testileg is sérül. Annak ellenére, hogy a nő számára nem élvezhetőek a közös együttlétek, mégis kész alávetni magát férje akarátának. A testi kapcsolatokról a következőképpen vélekedik: „*Azt hiszem, ha készségesen feküdtem is le, de nehezen, vonakodva adtam át magamat az ölelésnek... Az biztos, hogy mindig fogadtam a közeledését. Ha nem éreztem semmit az jó volt, nyugodt maradtam. De ha átadtam magamat az ölelésnek, néhány pillanat múlva ott maradtam pattanásig feszült idegekkel, lüktettek a fejemben az erek, és nem akart alábbhagyni a szívdobogásom, ő pedig elfordult a falnak és aludt...*”⁴⁶ A nő teste a férfivágy enyhítésének az eszköze. Elaine az aktust követően mozdulni sem mert, mivel félt, hogy azzal is kivívja férje haragját. Véleményem szerint az önéletíró tudatában volt annak, hogy férje nem szerelemből fekszik le vele, valószínűleg ezért nem volt képes ő sem elengedni magát,

⁴⁴ SÉLLEI Nóra: „A nő mint szubjektum, a női szubjektum - Bevezetés”. In: *A nő mint szubjektum, a női szubjektum*. DEENK Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007, 41.

⁴⁵ vö. SÉLLEI Nóra: i. m. 41.

⁴⁶ POLCZ Elaine: i. m. 19.

hiszen férje ridegsége még az aktus során és azt követően is felszínre tör, amikor elégedetten elfordul tőle és alszik. Említést tesz férje leskelődő szokásáról is. Zsadányi Edit Teresa de Lauretis gondolatait összefoglalva a női testet a férfi vágy és tekintet tárgyának minősíti.⁴⁷ Séllei Nóra a nőt a férfivágy tárgyaként megkonstruálódó műalkotásokhoz hasonlítja.⁴⁸

A feleség rádöbben, hogy férje nemcsak megcsalja, de meg is fertőzi őt, amelynek következményeit egy életen át magán kell viselnie. Vallomása szerint képes volt elfogadni a borzasztó diagnózist, a gonorreát, de korántsem tudta megemészteni azt, hogy férje a szemébe hazudott. *„Ezt éreztem az igazi és kitörölhetetlen árulásnak. A pillantást. Mi a sérülés, amit nem lehet érinteni? Hát nekem az őszinte pillantást.”*⁴⁹ Fontos szerepet kap a hazugság motívuma. A közmondás is úgy tartja: A szem a lélek tükre. Polcz számára minden bűn megbocsátható, csupán a hazugság nem. Férje felesége szemébe hazudja, hogy nem őtőle kapta el a fertőzést, azonban az igazság kisvártatva lelepleződik, hiszen Jánoson is megjelennek a fertőzés jelei. Felesége a megcsalásért sosem tesz szemrehányást neki. Ezek után végképp elhidegülnek egymástól. Kézenfekvőnek tűnik az a feltevés, mely szerint a férj indokot keresett, hogy elváljon feleségétől, és lehetséges, hogy titkon abban bízott, hogy az majd számon kéri rajta félrelépését. A férfit bizonyára bosszantotta, hogy felesége ez által szellemi, erkölcsi fölénybe került, ami miatt a férfi megutálta őt. Bár nem esik szó arról, hogy férje tervezett-e családot, de valószínűleg ez is közrejátszott, hiszen a gonorrhea következtében Polcz meddővé vált. Nem csak a testi kapcsolat szakad meg, hanem a közöttük lévő kommunikáció is. Joó Mária Beauvoirt idézve megerősíti, hogy a nő nem pusztán testként éli meg saját testét, hanem *„különféle tabuknak és törvényeknek alávetett testként: s meghatározott értékrendszerrel méri önnön értékét”*.⁵⁰

⁴⁷ vö. ZSADÁNYI Edit: i. m. 65.

⁴⁸ vö. SÉLLEI Nóra: i. m. 19.

⁴⁹ POLCZ Alaine: i. m. 27.

⁵⁰ JOÓ Mária: „Beauvoir mint nőközpontú, mint radikális feminista és mint kortárs gondolkodó – avagy a beauroi szubjektum”. In: *A nő mint szubjektum, a női szubjektum*. (szerk. Séllei Nóra), 66-67.

3.3 Az én és a papság viszonya

A fiatal 19 éves Polcz Alaine egy év leforgása alatt kényszerült felnőni, s magára vállalni azt a nehéz sorsot, melyet az élet rótt rá. A hirtelen lezajló személyiségváltozást sok apró mozaikdarab idézte elő. Ezek sorát növelte a papsághoz fűződő negatív élmények sorozata, mely által nagyban megváltozott a papokhoz való viszonya. *„Nem tudom, hogy kerültünk a plébániára, az már összekuszálódott bennem. ...Egyszer valamit kivettem a káplán szekrényéből, poharat, vagy valamit, hogy inni adjak neki, és nem tette vissza. Ezért kemény, éles szemrehányást tett a káplán, mintha el akartam volna lopni a poharat.”*⁵¹ Az önéletíró megörökitette, hogy a háború idején miként kényszerültek az esperes perzsaszőnyegét porolni, aki minden létező holmiját eldugdosta előlük, és bár tele volt a pincéje burgonyával, nem volt hajlandó adni belőle senkinek. Az esperes önzésének bemutatásával az emberek álszenteskedésről akarja lerántani a leplet. Ez volt az első olyan negatív élménye, amely ellenszenvet váltott ki a fiatal nőben. A háború maga után vont az is, hogy az addig buzgón hívó és templomba járó emberek elfordultak az Istentől, s talán még az imádsággal is felhagytak. Az önéletíró az egyik alkalommal megtudta, hogy anyósa, Mami, aki addig mélyen vallásos asszony volt, megátkozta az Istent, amikor menyét elhurcolták az oroszok megerőszakolni.

Polcz lejegyez egy másik negatív élményt is, amit a kórházi betegágyánál tapasztalt meg. Ez volt az utolsó csepp a pohárban, amely egész életére meghatározta a papokhoz fűződő viszonyát. Erről az alábbi módon ír: *„Egyszer beküldték hozzám a papot. Akkor református voltam, református papot küldtek... Még sok kenetteljes mindent mondott, megsimogatta a vállamat, és éreztem, hogy becsúsztatja a kezét a nyakamhoz és megérinti, mintegy simogatva, majd megy lefelé a mellem irányába. Pontosan éreztem, hogy ez a mozdulat a férfi mozdulata. Azon a címen, hogy beteget lát el, tulajdonképpen kiéli elfojtott vágyait.”*⁵² További soraiból kitűnik, hogy élete későbbi szakaszában ismét visszatért Istenhez, azonban az egyháztól elszigetelte magát. Az önéletíró férfiak iránti gyanakvását, ellenszenvét nagyban befolyásolta a rideg férj, az erőszakoskodó katonák, s feltehető, hogy a pap mozdulata iránt is joggal gyanú ébredt benne. Kezdve édesapjától, aki más nőkért elhagyta őket, s még a betegsége idejében is csak egyszer látogatta meg lányát, majd következett egy érzelmek nélküli, rideg érték- és személyiség-pusztító házasság, férje félrelépései, megaláztatásai és természetesen a katonák, akik használati tárgyként használták a

⁵¹ POLCZ Alaine: i. m. 103.

⁵² I. m. 182.

nőket. Ezek után – úgy gondolom – nem csoda, ha a papról is azt gondolta, hogy visszaélt hivatásával és másként közeledett hozzá. Nem volt összehasonlítási alapja a férfiakkal kapcsolatban, nem maradt egyetlen példakép, egyetlen megértő, egyenrangú partnerként kezelő férfi sem az életében.

3.4 A szubjektum és a háború viszonya

Mint azt a történelem is igazolja, a háború mindig sok áldozatot követel és átrendezi az emberek értékrendjét, szemléletmódját, és sokszor felszámolja, darabokra töri magát a szubjektumot is. Az addig a külvilágról, a háborús borzalmakról szinte mit sem tudó önéletíró szeme előtt is hirtelen tárul fel az az iszonyat, amit a nőkkel művelnek az egyik kommandatúra során. Erre utalnak a következő sorok: „...*Ott már nagyon sokan ültek, és várták, hogy sorra kerüljenek. Közöttük egy kislány, akinek vérzett a feje, egy tincs a hajából kitépvé. Nyomorult és kétségbeesett volt. „Átmentek rajta az oroszok” - mondta az anyja. - Nem értettem meg. - Biciklivel?” - kérdeztem. Az asszony dühös lett. "Maga bolond? Nem tudja, mit csinálnak a nőkkel?"*⁵³ A fiatal, naiv nő előtt feltárul az a borzalom, amelyről addig senki sem beszélt neki. A tapasztaltabb nők szemében valószínűleg tudatlannak, értetlennek tűnhetett Polcz. Sokkoló lehetett szembesülni ezzel a ténnyel, és belegondolni abba, hogy valószínűleg, előbb-utóbb őreá is ez vár. Miként lehetséges erre felkészülni? Hogyan tudja ezt egy nő a saját lelkiismeretével elrendezni?

Az önéletírásban a megerőszakolás több formája kerül bemutatásra, amelyek egyre inkább a test és lélek koherenciájának a felszámolásához vezetnek. A feleség a kezdetekben férje fényképeért hagyja magát megerőszakolni. Ezt úgy is lehetne értelmezni, mint egyfajta ön-felkínálást, aminek fejében elvárja, hogy a katona visszaszolgáltassa számára a képet, valamit valamiért. Amint sor kerül az aktusra, egyre csak attól tart, hogy nem kapja vissza a képet, de végül a katona kigombolja a blúzát és belé helyezi a képet. A kép visszaszerzésével nem csupán a férje emlékét őrizte, hanem meg akarta védeni őt a katonák kutató tekintetétől is. Valószínűnek tartom, hogy Polcz attól félt, hogyha elutasítja a katona közeledését, az bosszúállásképpen beazonosítja férjét a fénykép alapján és akár végez is vele.

Az önéletíró nemegyszer utal arra, miként változott meg viszonya saját testéhez, miként válik saját teste a katonák „használati tárgyává”. Pető Andrea is megerősíti, hogy a „női test reprodukcióra szolgáló eszköz” volt. A test és a lélekjelenlét szétválása, mint

⁵³ l. m. 104-105.

eltávolítási technika lehetővé tette a nők számára, hogy a sorozatos megerőszakolást, testük instrumentalizálását, eszközként használását elviseljék, azonban ez korántsem jelentette az átéltek feldolgozását.⁵⁴ A női test mint a férfi kéje-kedve szerint használt játékszer nemegyszer veszélynek volt kitéve. Az önéletíró részletes képet ad egy-egy gerinctörésről, súlyos testi bántalmazásról. Mindnyájukat megfertőzték a katonák. Az egyik éjszaka egy egész csapat lepte meg őket, és mindnyájukat a földre fektették. Erre a következőképpen emlékszik vissza: „*A következő kép maradt meg bennem: guggolva körbevesz nyolc-tíz orosz katona, hol egyik fekszik rám, hol másik. Megszabták az időt, hogy egynek mennyi jut... Mérték az időt... Azt hittem, ebbe belehalok. ...Hogy mennyi idő telhetett el és hányan voltak, nem tudom.*”⁵⁵ Mint a fentiekben említettem, a test és lélek elválasztásával vált elviselhetőbbé az egyébként elviselhetetlen, de ennek ellenére a személyiség testileg-lelkileg is sérült. Az állandó jellegű megerőszakolások megkövetelték, hogy a nők újra- és újra alkalmazzák az eltávolító technikát, melynek következtében maguk is más emberré váltak, kiüresedett, megtört, lelkileg megsemmisült egyénekké. Ennek következtében voltak képesek áruba bocsátani, kamatoztatni a testüket mint használati tárgyat például élelem, illetve egyéb használati, szükségleti tárgyak beszerzésére. „*Elmentem az oroszokhoz, és kértem egy csupor tejet. Tudtam, hogy mi az ára. Lefeküdtem egy csésze tejért... És a matracért is le kellett feküdni... Amikor pakolni készültem, hogy menjek a matraccal, leküldte a tisztiszolgáját is, az is rám feküdt.*”⁵⁶ Polcz felvállalja a kurva szerepét, azonosul vele, hiszen az, aki valamilyen javak megszerzése ellenében fekszik le valakivel, az nem minősíthető másnak. Ennek cáfolataként mentségül hozza fel, hogy nem volt más lehetőségük a háborúban, de mégis nagyon nehezen tudta ezt elszámolni saját lelkiismeretével. Ez az érzés akkor tudatosult benne, amikor a parancsnok fél disznót ajánlott neki, ha lefekszik vele. Végül a fél disznót nem kapja meg, ami megkönnyebbülést ad számára. Itt lát esélyt arra, hogy kiléphet majd a kurvává válásból és erkölcsileg helyreállhat az értékrendje.

A háború ideje alatt a saját környezetéhez fűződő kapcsolata is átértékelődik. Egymás segítése helyett gyakran csak magatehetetlenség, háború szülte elnémulás, „megbénulás” veszi körül. Erre példa az az eset, amikor az egyik alkalommal a pincében könyörgése ellenére nyolcvan ember magatehetetlenül, a félelemtől megbénulva szótlanul hagyta és végignézte, amint mindenki előtt megerőszakolják őt.⁵⁷ Nem tudta feldolgozni, hogy nyolcvan

⁵⁴ vö.: PETŐ Andrea: *Magyar nők és orosz katonák. Elmondani vagy elhallgatni?* [online] <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00016/23peto.htm> (letöltés ideje: 2011. május 17.)

⁵⁵ POLCZ Alaine: i. m. 111.

⁵⁶ i. m. 120.

⁵⁷ i. m. 126-128.

ember némán végignézte, amit vele művelnek. Hogyan voltak képesek elszámolni ezt a lelkiismeretükkel? – egyre csak ez járt az eszében. Ez az esemény kihatott egész életére, hiszen bevallása szerint ő maga sem lenne képes megbirkózni azzal a ténnyel, ha egy segélykérést ignorálna. Sokszor rémálmai voltak, évekig nem tudott nyugodtan aludni, ha sikoltást, kiáltást hallott, azonnal a hang irányát kutatta. Be kellett látnia, hogy a szeretet felett diadalmaskodik a bénító félelem. Élete végéig félelemmel töltötte el, ha egyedül járt egy idegen város utcáján, nem is annyira a megtámadás veszélyétől rettegett, mintsem a kirekesztettségtől, mások nemtörődömségétől. A megerőszakolások traumatikus élménye tehát a szubjektum egész életét végigkísérték.

3.5 A szubjektum és a halál viszonya

Annak ellenére, hogy a sorok mögött egy erős, szívós, másokon önzetlenül segítő Polcz Alaine elevenedik meg, két esetben is megfigyelhetjük, hogyan fogalmazódik meg benne az öngyilkosságra való hajlam. A szubjektum nem veszi ki aktívan a részét a háborús eseményekből, hanem csak passzívan megéli, elszenvedti azokat, mégis a borzalmas események egy erős személyiséget kovácsolnak belőle, aki képes a halál közeli állapotból is kiutat találni. Azonban az a sok nyomorúság, szenvedés, melyet magába fojtott és nem volt hajlandó megosztani senkivel, felgyülemlett benne, és képes lett volna eldobni szenvedéssel teli életét. Először szeretne volna, ha a nyílt téren eltalálja őt egy golyó, ezt a következőképpen örökítette meg: *„Meg akartam halni, mert nem bírtam tovább, és megint jöttek a repülőgépek, a bukóbombázók, söpörték végig az utat – talán fel akarták szaggatni? -, mentem az őt közepén, nem akartam menedéket keresni. Hadd találjanak el. „Uramisten, találjanak el, most találjanak el!” – könyörögtem.”*⁵⁸ És mégis kénytelen volt guggolva tovább menni, amikor a feje fölött robajlott a szinte siketítő gép, de életben maradt.

Egy későbbi eset során ismét előjött ez az érzés, hogy csak a halál adhat számára végső nyugalmat. *„És aztán egyszer, amikor már nem bírtam tovább, kinéztem a kútkáva betongyűrűjét, hogy ott verhetem szét a fejemet. Máskor egy nagy követ kerestem, amit a fejemre csapjak, hogy szétloccsantsam a koponyám. Vonat nem volt, hogy elé dobjam magam.”*⁵⁹ Valószínűleg a végső elkeseredésében is talált valamiféle kapaszkodót, amely életben tartotta. Bizonyára ez János volt, akinek hűséggel adózott minden nem emberi bánásmód ellenére is, és készen állt megkeresni őt. A szöveg folyamán végigkísérhettük a szubjektum személyiségváltozását, a traumatikus élmények személyiség-átalakító erejét,

⁵⁸ POLCZ Alaine: i. m. 121.

⁵⁹ I. m. 149.

aminek hatására az önéletíró eljut egészen az öngyilkosság fontolgatásáig. A meggyötört, élettapasztalt, asszonnyá nőtt szubjektum számára nem maradt az életben semmi öröm, az élet maga a pokol. Elszakadt családjától, zsarnok férjétől, akit minden negatívum ellenére szeret, testileg-lelkileg kifosztották a katonák, és még az anya szerepét betöltő anyósától is elszakította a sors. Elveszítette a kapcsolatait, belefáradt ebbe az életnek nem nevezhető sivárságba, de végül még ebből is talált kiutat. Fölkereste szüleit és tervezgeti az életét, eltökéli, hogy új életcélt keres: megvalósítja a házasság elején elűzött álmait. Pesten beszerzett egy grafológiakönyvet, képezi magát, kis ideig a grafológiából próbált megélni. Be akart iratkozni az orvosi egyetemre, de szeptemberig várnia kellett, addig egy gyorsítópálya pedagógus-tanfolyamot végzett el, így Magyarvalkón kezdett el tanítani. Azonban terveinek, céljainak útjába ismét akadályok gördültek, mivel betegsége ledöntötte őt lábáról. Tbc-s izzadmányos has- és mellhártyagyulladását kapott, valamint ott volt a nemi betegsége, a gonorrhea is.

Hatalmas akaraterejének köszönhetően újra lábra áll, felkeresi Jánost, és meglépi azt a döntést, amellyel sikerül leráznia magáról a tárgyiasított pozíció rabláncait: bejelenti, hogy elhagyja őt. Ez teszi lehetővé számára, hogy új életet kezdjen, még egy esélyt kapva az élettől, hogy megvalósítsa önmagát Mészöly Miklós oldalán. Gilbert Edit azonban felhívja a figyelmet arra, hogy nem jön létre az önmegértés, mivel *„hiányzik a saját rész elismerése, a szembenézés önnön szerepének, beletörődő, a romlást fokozó, megadó megatartásának mibenlétével. Nem tudhatja elengedni, amit nem dolgozott fel. Így a feloldódás elmarad.”*⁶⁰

⁶⁰ GILBERT Edit. *Polcz Elaine – önéletrajzok három keresztel.* [online]
www.muut.hu/korabbilapszamok/004/polcz.html (letöltés ideje: 2011. február 19.)

4. A trauma feldolgozásának technikái, elhárító mechanizmusok

Az elhárító mechanizmusokat olyan eljárásoknak lehetne tekinteni, amelyek segítséget nyújtanak a traumát átélt személyeknek távol tartani az esetleges „újraélést”. Védőburokként szolgálnak, mely által nem idéződik fel a traumatikus élmény az eredeti intenzitással. Ilyen távolító gesztusokkal találkozunk Polcz Elaine művében is.

Polcz Elaine írásmódjára jellemző a tárgyilagosság, dokumentumszerűség, az objektív hangnem, illetve a szenvtelen, eltávolító elbeszélésmód. Nyelvezetét leginkább a dokumentumszerű események felsorakoztatása, illetve az érzelemmentes közlések füzére jellemzi, melyek szinte teljes egészében kizárják a fikcionalitást. Például egy-egy épület, ház leírása, annak berendezésének bemutatása, valamint a jellemrajzok is részletesen kidolgozottak. Ehhez hozzájárul az oroszok által használatos kifejezések megőrkítése is, mint pl. „tvoj muzs”, „csaszi”, „stoj!”, illetve bizonyos német kifejezések is, melyek még hitelesebbé teszik a szöveget, ezáltal mintegy korrajzot adva a megélt háborús eseményekről. Kiss Noémi Polcz Elaine leíró, bemutató jellegű megfigyeléseit azzal magyarázza, hogy az elbeszélő képtelen valamiféle hierarchiát felállítani az értékrendjében, mivel állandóan negatív élmények érik, ezért nem lesz értékkövető.⁶¹

Ez az objektív, dokumentumszerű hangnem akár közönyösségnek is tűnhet az olvasó számára. A beszédmódban nem találkozunk túláradó érzelmekkel, bosszúra vágyással, vagy bármilyen megtorlási kísérlettel, csupán a sorsába való rezignációjának, a pusztá túlélésnek, elszenvedésnek ad alaphangot. A kamera technikájához hasonlóan látunk szemünk előtt megelevenedni egy-egy borzalmas történetet, mely a közlés szintjén megmarad puritánnak, tárgyilagosságnak. Polcz épp a szenvtelen, tárgyilagosságnak, dokumentumszerű megszólalásmóddal képes a *túlburjánzó narratívumok* elkerülésére, vagyis meggátolja az emlékek előtörését, elszabadulását, hogy azok az eredeti intenzitással ne tudjanak hatást gyakorolni a tudatra.⁶²

A szenvtelen beszédmód végigkíséri az önéletrajz teljes életútjának elbeszélését a házasságától kezdődően a megerőszkoláson keresztül a férjétől való elválásig. Sokszor megdöbbentő az olvasó számára az a lázadómentes hangnem, mellyel leír például egy jelentet. Ennek illusztrálására talán a legkézenfekvőbb példa Polcz Elaine találkozása édesanyjával és bátyjával a háború után, akik szinte semmit sem tudtak a háború azon

⁶¹ vö. KISS Noémi: „Görbe tükör – csábító önéletrajz”. In: *Laikus olvasók: A nem-professzionális olvasás értelmezés lehetőségei* (szerk. LÓRÁND Zsófia, SCHLEIBNER Tamás, VADERNA Gábor és VÁRI György), L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006, 309.

⁶² vö. LÁSZLÓ János: *A történetek tudománya (Bevezetés a narratív pszichológiába)*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005, 123-124.

árnyoldaláról, amiben a fiatal nőnek része volt. A megerőszakolás, testi bántalmazás számukra csak szóbeszéd volt, úgy gondolták, hogy csak a kurvákat vitték el a katonák: „Mondták, hogy az oroszok erőszakoskodtak a nőkkel. – „Nálatok is?” – kérdezte anyám. – „Igen – mondtam - , nálunk is.” – „De téged nem vittek el?” – kérdezte anyám. – „De igen, mindenkit” – mondtam, és ettem tovább. Anyám kicsit rám nézett, és azt mondta csodálkozva: de miért hagytad magad? – „Mert ütöttek” – mondtam, és ettem tovább. ...Erre valaki könnyedén és tréfásan megkérdezte: „Sokan?” – „Nem tudtam megszámolni” – mondtam, és ettem tovább. (...) Anyám vacsora után félrehívott, és azt mondta: kislányom, ilyen csúnya vicceket ne csinálj, még elhiszik! Ránéztem: „Anyukám, ez igaz!” – Anyám sírni kezdett és megölelt.”⁶³ Bár minden szava igaz volt, mégis jobbnak látta, ha édesanyjának azt hazudja, hogy csak betegeket ápolni vitték el, mert úgysem értették volna őt meg.

Ennek a sokszor részletekbe menő ábrázolásmódnak azonban gyakran épp az ellentétét tapasztalhatjuk meg a felejtés és elfojtás rétorikájában. A bizonytalan hangnemet mint szövegkísérő motívumot szintén egyfajta elhárítási stratégiaként alkalmazza. Az önéletíró bizonyos esetekben elhallgatja a részleteket, elnémul, a „nem tudom” a „nem emlékszem” szófordulatokkal próbálja átívelni az eseményeket és megóvni magát az esetleges kellemetlen, sőt néha brutális emlékképek felidézésétől, azok újraélésétől. A homályos, nem megbízható emlékezet a szöveg kísérőjévé válik. Petres Csizmadia Gabriella ezt a nem emlékezés memoárjának nevezi.⁶⁴ Annak ellenére, hogy az elbeszélő nagyon sokszor nem szolgál elegendő ok-okozati információval, mégis sikerül egy komplex képet kapnunk a háborús eseményekről és az elbeszélő interszónális kapcsolatairól. Mint arra már a férjével való kapcsolat boncolgatásakor utaltam, a legtöbb ilyen homályos, nem felidézhető és önként nem felidézhető emlék a férjéhez kapcsolódik. A férjéhez kapcsolódó szálak érzelem-dominánsabbnak tűnnek ez által.

További elhárítási mechanizmus a *fedőemlékek* gyártása. Ahogy László János is felhívja a figyelmet, a trauma fedőemlékeket hoz létre, vagyis olyan történeteket, amelyek fiktívek vagy csak részben igazak. Ilyenek lehetnek például a vidám töltetű, anekdotikus részletek, melyek elfedik a valós élményeket.⁶⁵ Ezek is a traumatikus élmények „újraélést” hivatottak megakadályozni. Ilyen fedőemlék például az az eset, amikor mindenkit elvittek megerőszakolni, míg Polcz a fiatal lánnyal, Minával próbált meg kimászni az ablakon. „Én kimásztam, ő jött volna utánam, de kövérebb volt és beszorult. A keskeny hármablak másik

⁶³ POLCZ Alaine: i. m. 154-155.

⁶⁴ vö. PETRES Csizmadia Gabriella: *Egy önéletírás, ami felejteni akar*. In: Opus, 2012/1, 78-85.

⁶⁵ vö.: LÁSZLÓ János: i. m. 123-124.

szárnyán visszamásztam, hátulról nyomtam. Ővele olyan durván bántak, hogy sebes lett a combja is. Ahogy toltam a meztelen fenekét – beszorult az ablakba –, még nevettünk is. Nem tudom, hogy miért nevettünk, de nevetni kellett.”⁶⁶ A történet alapján feltételezhetjük, hogy a megerőszakolásról, az esetleges sérülésekről nem beszéltek, mivel szégyenként élték meg. Egy kis humort belecsempészve írja ezeket a sorokat, de feltehetően a megerőszakolás – főleg Mina számára, aki még akkor lány volt – súlyosabb lelki traumát okozott.

Hasonló humorral átítatott részlet az a jelenet, amikor Polcz az eredményért megy az orvoshoz: „Asszonyom, sajnós, pozitív lett a lelete.” – „Szifilisz?” – néztem rá. – „Nem, gonorrhea” – mondta ő. Mire én megkönnyebbedve és nevetve fölálltam: „Csak gonorrhea?” – Az orvos elképedve nézett rám.”⁶⁷ Meglátásom szerint ez a felidézett emlék is hivatott elfedni azt a tényt, hogy ez a betegség meddőséget von maga után, tehát az önéletírónak tudatosítania kell, hogy az életben soha sem lehet gyermeke, amelyet viszont traumaként élhetett meg. Egy nő életében az anyaság szerepe fontos életállomás, amit ő nem élhet át.

A trauma-feldolgozási technikák közé sorolható maga az írás is, amely ez esetben önterápiaként funkcionál. Azáltal, hogy a trauma elszenvedője szavakba önti a traumát kiváltó élményeket, az őt érő negatív érzéseket, sérelmeket, jó úton halad afelé, hogy lelkiállapota stabilizálódjon. „Az író személy által korábban elszenvedett, hallgatással fedett traumatikus tapasztalatoknak a megírásában megvalósuló feloldása az úgynevezett narratív gyógyulás.”⁶⁸ Menyhért Anna is azt igazolja, hogy a trauma gyógyulása nyelvi jellegre vall, tehát akkor válik irodalmi szinten elmondhatóvá, ha megfogalmazódik az ehhez szükséges nyelv.⁶⁹ Méry Erzsébet szerint negyvenöt évre volt az önéletírónak szüksége ahhoz, hogy megtalálja a megfelelő nyelvi formát, mely által képes volt leírni az életét és pályáját meghatározó borzalmakat.⁷⁰ Összefoglalásként tehát elmondható, hogy Pocz Elaine számára maga az a tény, hogy megkísérelte elmondani az elmondhatatlant, a lelki nyugalom, a lelki béke elérésére tett kísérlet volt.

⁶⁶ POLCZ Elaine: i. m. 110.

⁶⁷ i. m. 156.

⁶⁸ MENYHÉRT Anna: *Elmondani az elmondhatatlant, Trauma irodalom*. Anonymus kiadó és a Ráció Kiadó, Budapest, 2008, 21.

⁶⁹ vö. MENYHÉRT Anna: i. m. 6.

⁷⁰ vö. MÉRY Erzsébet: *Asszony a fronton*. In: *Opus*, 2010/6, 91-94.

Befejezés

TDK- dolgozatom elméleti részében röviden a női önéletírásra és a női szubjektumra összpontosítottam, mely konklúziójaként elmondható, hogy a női önéletírások esetében nem beszélhetünk egységes szubjektumról. Külön összegeztem az emlékezés folyamatát, mely megbízhatatlan, szelektáló mechanizmusnak bizonyult, illetve kitértem a trauma, az elhárító mechanizmusok és a trauma feldolgozási technikáira. A trauma, mint az kiderült, szoros kapcsolatban áll az emlékezéssel, elősegíti a fedőemlékek kialakítását. Traumatikus élmények idézik elő a felejtést, elfojtást. Kitértem továbbá a szenvtelen, dokumentumszerű elbeszélésmódra is, amely szintén távol tartja a traumatikus emlékek felidéződését, az újraélést. Polcz Alaine műve is felfogható a trauma feldolgozásának egyik alappilléreként, hiszen a terapeutikus írás is a gyógyulás egyik stádiuma.

Dolgozatom gyakorlati részében – a felállított hipotézis szerint – elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy az „én” miként jeleníti meg nyelvileg önmagát, milyen hatások érik a szubjektumot és önértését, illetve hogyan deformálja a trauma az énképet. Ezen szempontokat szem előtt tartva kíséreltem meg a szöveg interpretációját. Az önéletíró egyes kapcsolatain keresztül figyeltem meg a személyiségváltozást, illetve az értékrend átrendeződését. A trauma hatása kimutatható a szöveg szintjén is – mint arra az interpretáció során is utaltam – ilyen például a felejtés, elhallgatás, dokumentumszerű, objektív, szenvtelen modalitás, fedőemlékek alkalmazása. Az elméleti részben tárgyalt elhárító mechanizmusok tehát megfigyelhetők az önéletírásban. Azáltal, hogy az önéletíró papírra vetetette élettragédiájának bizonyos kiemelt momentumait, elindult a gyógyulás útján.

A feminista kritika szempontjai segítségével felülvizsgáltam a férj-feleség viszonyt, a nő viszonyát saját testéhez, a papsághoz, a háborúhoz és a halálhoz. Dolgozatom bővített verziójában egy további szempontot is megfigyeltem, a szubjektum viszonyát a kutya szerepköréhez. Végezetül arra a következtetésre jutottam, hogy a szubjektum személyiségváltozása e traumatikus pontok köré szerveződik. Ezek felfoghatók egyfajta mozaikdarabként, amelyből megkonstruálódik a szubjektum, és megmutatják a személyiség arcának egy részét. A szövegben megszólaló én tehát nem statikus, hanem állandó változásban van. Ezt a folyamatos alakulást azonban az élettörténet utolsó mondata is csak ideiglenesen zárhatja le.

Szakirodalom

BARTHES, Roland: „A szerző halála”. In: uő.: *A szöveg öröme*. Osiris, Budapest, 1996, 50-55.

BOLLOBÁS Enikő: „Performansz és performativitás – A női, a meleg és a nem fehér szubjektumok nagy előadásai az irodalomban”. In: *A nő mint szubjektum, a női szubjektum* (szerk. Séllei Nóra), DEENK Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007, 17-57.

BORS Edit.: *Az idő poétikája az önéletírásban. Rousseau, Gide, Sartre önéletírásának szövegnyelvészeti – pragmatikai elemzése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Hungarian edition: Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999.

GERGELY Nikoletta: „SZUBJEKTIVITÁS ÉS TESTEK – Testkonstrukció mint éndekonstrukció Pedro Almodóvar *Beszélj hozzá!* című filmjében”. In: *A nő mint szubjektum, a női szubjektum* (szerk. Séllei Nóra), DEENK Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007, 304-314.

GILBERT Edit. “Polcz Elaine – önéletrajzok három kereszttel.” [online]
www.muut.hu/korabbilapszamok/004/polcz.html (letöltés ideje: 2011. február 19.)

HELLER Ágnes: *Trauma, Múlt és jövő*, Pozsony, 2006.

HÉLÈNE Cixous: „A medúza nevetése”, In: *Testes könyv II. deKON-KÖNYvek Irodalomelméleti és Interpretációs Sorozat 10.* (szerk. Kis Attila Attila – Kovács Sándor s.k. – Odorics Ferenc), Ictus Kiadó és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1997, 357-380.

JOÓ Mária: „Beauvoir mint nőközpontú, mint radikális feminista és mint kortárs gondolkodó – avagy a beauroi szubjektum”. In: *A nő mint szubjektum, a női szubjektum*. (szerk. Séllei Nóra), DEENK Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007, 58-76.

KISS Noémi: „GÖRBE TÜKÖR – CSÁBÍTÓ ÖNÉLETRAJZ Kortárs „női” elbeszélők: Szabó Magda, Polcz Elaine, Láng Júlia és Hillary Clinton”. In: *Laikus olvasók: A nem-professzionális olvasás értelmezés lehetőségei*. (szerk. LÓRÁND Zsófia, SCHEIBNER Tamás, VADERNA Gábor és VÁRI György), L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006, 291-313.

KÓNYA Anikó.: A “tisza emlék”. In: *Pszichológia*. 1996, 16/4, 335-346.

LÁSZLÓ János: *A történetek tudománya (Bevezetés a narratív pszichológiába)*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005.

LEUJENE, Philippe: „Az önéletírói paktum”. In: uő.: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune tanulmányaiból* (szerk. Z. Varga Zoltán). L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003, 17-46.

LEUJENE Philippe: „Előszó a válogatás elé”. In: uő.: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune tanulmányaiból* (szerk. Z. Varga Zoltán). L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003, 7-14.

MEKIS D. János: „Organikus és textuális emlékezet”. In: *Helikon - Irodalomtudományi szemle, Autobiográfia-kutatás* (szerk. Mekis D. János–Z. Varga Zoltán), Budapest, 2002/3, 259-271.

MENYHÉRT Anna: *Elmondani az elmondhatatlant, Trauma irodalom*. Anonymus kiadó és a Ráció Kiadó, Budapest, 2008.

MERÉNYI Márta: *Emlékezés és trauma*. [online]
<http://www.mezeypeter.extra.hu/tanulmanyok.html> (letöltés ideje 2011. október 9.)

MÉRY Erzsébet: *Asszony a fronton*. In: *Opus*, 2010/6, 91-94.

MITCHELL, Juliet: *Trauma, felismerés és a nyelv helye*. In: *Thalassa*, 1999/2-3. [online]
<http://www.mtapi.hu/thalassa/9923/tanulmány/mitchell.htm> (letöltés ideje: 2011. április 5.)

PETŐ Andrea: *Magyar nők és orosz katonák. Elmondani vagy elhallgatni?* [online]
<http://epa.oszk.hu/00000/00012/00016/23peto.htm> (letöltés ideje: 2011. május 17.)

PETRES Csizmadia Gabriella: *Egy önéletírás, ami felejtetni akar*. In: *Opus*, 2012/1, 78-85.

PFITZNER Rudolf: *Az idegen önmagunkban – Pszichoanalitikus megfontolások*. [online]
http://www.phszemle.hu/adatok/08_pfitz.pdf (letöltés ideje: 2012. március 7.)

POLCZ Alaine: *Asszony a fronton*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2005.

SÉLLEI Nóra: „A nő mint szubjektum, a női szubjektum - Bevezetés”. In: *A nő mint szubjektum, a női szubjektum*. DEENK Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007, 7-16.
SZERDAHELYI Edit szerk., *Konfliktus, hiány, trauma (A pszichoanalitikus elmélet és technika időszerű kérdései)*, Budapest, Animula Kiadó, 2002.

Z. VARGA Zoltán: „Az önéletírás-kutatások néhány aktuális elméleti kérdése”. In: *Helikon - Irodalomtudományi szemle, Autobiográfia-kutatás* (szerk. Mekis D. János–Z. Varga Zoltán), Budapest, 2002/3, 247-257.

ZSADÁNYI Edit: *A másik nő*, Ráció Kiadó, Budapest, 2006.